BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARIDA EMOTSIONAL INTELLEKTNI RIVOJLANTIRISH MODELINING TUZILMASI

Aminova Nasiba Davlatboy qizi
Nizomiy nomidagi O‘zbekiston milliy pedagogika universiteti
aminovanasiba396@gmail.com

Annotatsiya: *Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish modelining tuzilmasi nazariy jihatdan asoslangan. Model maqsad va vazifalar, nazariy asos, to‘rt bosqich, uch sikl, ikki mexanizm hamda to‘rt baholash mezonini o‘z ichiga oladi. Uning o‘ziga xos jihati “Pedagogik mahorat” fanidagi mashg‘ulotlarning maktab amaliyoti bilan har hafta navbatlashishidir.*

Kalit so‘zlar: *emotsional intellekt, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi, pedagogik model, pedagogik amaliyot, refleksiv kundalik, kasbiy-emotsional identifikatsiya, “Pedagogik mahorat” fani, baholash mezonlari, kasbiy tayyorgarlik.*

Аннотация: *В статье теоретически обоснована структура модели развития эмоционального интеллекта у будущих учителей начальных классов. Модель включает цель и задачи, теоретическую основу, четыре этапа, три цикла, два механизма и четыре критерия оценки. Её особенность состоит в еженедельном чередовании занятий по дисциплине «Педагогическое мастерство» с педагогической практикой в школе.*

Ключевые слова: *эмоциональный интеллект, будущий учитель начальных классов, педагогическая модель, педагогическая практика, рефлексивный дневник, профессионально-эмоциональная идентификация, дисциплина «Педагогическое мастерство», критерии оценки, профессиональная подготовка.*

Abstract: *The article theoretically substantiates the structure of a model for developing emotional intelligence in pre-service primary school teachers. It includes an aim with tasks, a theoretical basis, four stages, three cycles, two mechanisms and four assessment criteria. Its key feature is weekly alternation of “Pedagogical Mastery” sessions with school practice.*

Key words: *emotional intelligence, pre-service primary school teacher, pedagogical model, teaching practice, reflective journal, professional-emotional identification, Pedagogical Mastery course, assessment criteria, teacher preparation.*

Kirish.

Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining ishi faqat bilim berish bilan cheklanmaydi, u o‘quvchilarning hissiy rivojiga ham ta’sir ko‘rsatadi. OECD hisobotida o‘qituvchilarni bu ishga tayyorlash tavsiyalar qatorida keltirilgan. Hisobotda bunday ishni raqamli va masofaviy ta’lim sharoitida ham davom ettirish zarurligi qayd etilgan [9]. “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonunda pedagog ta’lim oluvchilarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olishi shart ekani belgilangan [14]. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi uchun bu talab bola kayfiyatidagi o‘zgarishni erta payqash va unga to‘g‘ri pedagogik munosabat bildirishni anglatadi. Bunday vazifani bajarish uchun o‘qituvchining o‘zi his-tuyg‘ularni tushunish va boshqarishni bilishi lozim.

Shu sababli tadqiqot doirasida bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish modeli ishlab chiqildi. Modelda emotsional intellekt o‘qituvchining o‘z his-tuyg‘ularini va o‘quvchilari his-tuyg‘ularini tushunish hamda boshqarish qobiliyati sifatida olinadi. Uning darajasi O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limi sharoitiga moslab tuzilgan so‘rovnoma yordamida aniqlanadi. So‘rovnomani tuzishda mavjud diagnostik vositalarga tayanildi. Model “Pedagogik mahorat” fani doirasidagi mashg‘ulotlarni talabaning pedagogik amaliyoti bilan bog‘laydi. Maqolaning maqsadi mazkur modelning tuzilmasini nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Xorijiy tadqiqotlarda bu masala o‘qituvchi tayyorlash jarayoni bilan bog‘lab o‘rganilgan. P.Jennings va M.Grinberg o‘qituvchining ijtimoiy va hissiy tayyorgarligini o‘quvchi bilan iliq munosabat o‘rnatish, sinf intizomini ta’minlash va o‘quvchilarning hissiy rivojini qo‘llab-quvvatlashning sharti deb hisoblaydi [5]. R.Gilar-Korbi va hamkasblari boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishidagi magistrantlar uchun sakkizta mashg‘ulotni odatiy o‘quv kursi doirasida tashkil etgan. Tajriba guruhida emotsional intellekt ko‘rsatkichi oshgan [2]. M.O‘zdemir Jihan va M.Dilekmen esa bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari uchun o‘n haftalik dasturni o‘quv jarayoniga kiritib, shunga o‘xshash o‘sishni qayd etgan [15].

Mahalliy tadqiqotlarda ham masalaning ayrim jihatlari o‘rganilgan. K.T.Olimov va hamkasblari Toshkentdagi boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining

emotsional intellekti o‘quvchilarning maktabdagi kayfiyati bilan bog‘liqligini aniqlagan [10]. A.T.Toshxonov bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish masalasini tadqiq etgan [12]. Bu ishlar muhim asos yaratgan bo‘lsa-da, bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini tayyorlash jarayonida emotsional intellektni rivojlantirish masalasi takomillashtirishni taqozo qiladi.

Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarini kasbiy tayyorlash jarayoni o‘rganildi, tahlil markazida esa shu jarayonda emotsional intellektni rivojlantirish modelining tuzilmasi turadi. Model boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishining 7-semestrida o‘qitiladigan “Pedagogik mahorat” fani doirasida qo‘llashga mo‘ljallangan. Unda har biri 80 daqiqa davom etadigan 12 ta amaliy mashg‘ulot ko‘zda tutilgan va ular talabaning maktabdagi pedagogik amaliyoti bilan navbatlashib boradi. Modelni ishlab chiqishda normativ hujjatlar va ilmiy-pedagogik manbalar tahlil qilindi. Xorijiy dasturlar orasidan RULER [11], PATHS [3] va CARE [4] maqsadi, mazmuni va natijani baholash usuli bo‘yicha qiyoslandi. Olingan xulosalar tizimlashtirildi va pedagogik modellashtirish orqali yagona tuzilmaga keltirildi. Model natijasini aniqlash uchun 45 banddan iborat besh qismli so‘rovnoma tayyorlandi. Uning birinchi qismi D.V.Lyusinning EmIn so‘rovnomasi tuzilishiga tayanadi, bandlar mazmuni esa boshlang‘ich sinfda tez-tez uchraydigan vaziyatlarga moslashtirilgan [8]. Bilim, pedagogik vaziyat, kasbiy o‘zlik va o‘z faoliyatini tahlil qilishga oid qolgan qismlar muallif tomonidan tuzilgan. So‘rovnomaning ishonchliligi tajriba-sinov bosqichida tekshiriladi.

Natijalar.

Modelning maqsadi bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchisini o‘z his-tuyg‘ularini va o‘quvchilari his-tuyg‘ularini tushunish hamda boshqarishga o‘rgatishdan iborat. Bu maqsad auditoriyadagi mashg‘ulot va maktabdagi amaliyot birgalikda ishlagan holatda amalga oshadi. Maqsad to‘rtta vazifaga ajratildi va har bir vazifa natijani baholashning alohida mezoni bilan bog‘landi. Talaba avvalo his-tuyg‘ular va ularni boshqarish yo‘llari haqida pedagogik bilim oladi, bu bilim mezonida aks etadi. Dars, tanaffus yoki ota-ona bilan suhbat paytida vaziyatga to‘g‘ri munosabat bildira olish emotsional-amaliy mezon orqali aniqlanadi. O‘z faoliyatini bosqichma-bosqich tahlil qilish ko‘nikmasi refleksiv mezon orqali baholanadi. O‘quvchilar kayfiyati uchun mas’uliyatni o‘qituvchi zimmasidagi ish deb bilish esa kasbiy-identifikatsion mezonda namoyon bo‘ladi. Vazifa va mezonlarning bunday mosligi modelning maqsadi va kutilayotgan natijasini bir-biriga bog‘laydi.

Modelning nazariy asosini uchta g‘oya tashkil etadi. D.Kolb o‘rganishni tajribani boshdan kechirish, uni kuzatib tahlil qilish, umumlashtirish va yangi vaziyatda sinab ko‘rishdan iborat halqa sifatida tavsiflagan [6]. Modeldagi haftalik tartib shu g‘oyadan kelib chiqadi: talaba avval maktabda ishlaydi, so‘ng o‘z tajribasini mashg‘ulotda tahlil qiladi va o‘rgangan usulini keyingi darsda qo‘llaydi. L.S.Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi haqidagi qoidasiga ko‘ra, o‘rganuvchi avval tajribali kishi yordamida bajargan ishni keyinchalik mustaqil bajara oladi [13]. Modelda bu qoida mashg‘ulotni olib boruvchi o‘qituvchi yordamining sikldan siklga kamayib borishida ko‘rinadi. J.Leyv va E.Venger o‘rganishni jamoa chetidan uning to‘liq a’zosiga aylanish jarayoni deb talqin qilgan [7]. Modelda talaba dastlab sinfni kuzatadi, keyin ayrim darslarni o‘tadi va asta-sekin sinfdagi ishni to‘liq o‘zi olib boradi. Kolb g‘oyasi ish tartibini belgilasa, Vigotskiy qoidasi yordam shaklini, Leyv va Venger qarashi esa talabaning kasbiy o‘sish yo‘lini ko‘rsatadi.

Modelning tashkiliy tuzilmasi to‘rt bosqichni qamraydi. Talaba maktab amaliyotiga chiqmasdan oldin uning dastlabki holati diagnostika qilinadi. Shundan keyingi rivojlantirish bosqichi 12 haftani egallaydi, har haftada bitta mashg‘ulot o‘tkaziladi. Amaliyotga ko‘chirish uchun alohida vaqt ajratilmaydi, bu bosqich rivojlantirish bilan yonma-yon boradi. Talaba haftaning dastlabki kunlarida maktabda ishlaydi, mashg‘ulotda esa shu kunlarda yuz bergan voqealarni tahlil qiladi va keyingi haftada sinab ko‘radigan usulni tanlaydi. Buning uchun voqealardan biri tanlanadi, yangi usul tushuntiriladi va juftlikda yoki kichik guruhda qo‘llab ko‘riladi, oxirida talaba refleksiv kundalikka yozuv qiladi. Natija 6-hafta va 12-hafta oxirida o‘lchanadi, bu ikki o‘lchov baholash bosqichini tashkil etadi. Demak, bosqichlar bir-biriga ulanib ketadi va ularning bir qismi parallel kechadi.

Rivojlantirish bosqichi uchta sikldan iborat va har bir siklga to‘rttadan mashg‘ulot ajratilgan (1-jadval). Anglatish siklida talaba o‘z holatini va o‘quvchi holatini payqash hamda uni so‘z bilan ifodalashni o‘rganadi. Chuqurlashuv siklida e’tibor holatdan qarorga ko‘chadi, talaba murakkab vaziyatda qanday yo‘l tutganini va buning sababini tahlil qiladi. Mustahkamlash siklida egallangan ko‘nikmalar bitta vaziyatda birgalikda qo‘llanadi, talaba o‘z o‘sishini baholaydi va keyingi maqsadlarini belgilaydi. Sikllar mazmuni oddiydan murakkabga qarab tuzilgan. Keyingi sikl oldingisida egallangan ko‘nikmaga tayanadi, mashg‘ulotni olib boruvchi o‘qituvchining yordami esa shu tartibda kamayib boradi.

1-jadval

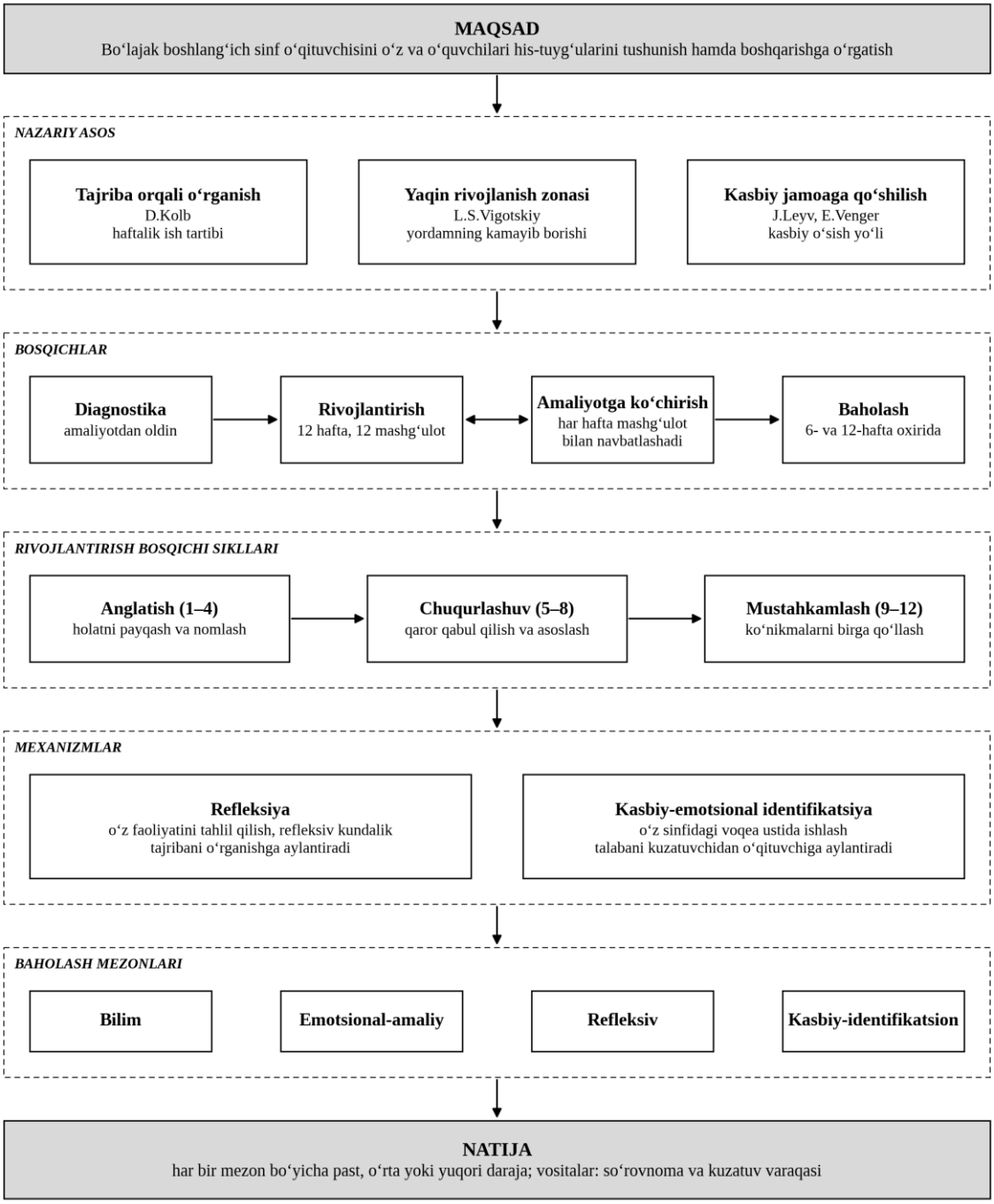
Rivojlantirish bosqichining sikllari va mashg‘ulotlari

Sikl	Vazifasi	Mashg‘ulotlar mavzusi	Asosiy metodlar

Anglatish (1–4)	Holatni payqash va nomlash	1. O‘z holatini kuzatish va nomlash. 2. O‘quvchi holatini tashqi belgilar orqali aniqlash. 3. Ota-ona bilan hamdardlikka asoslangan muloqot. 4. O‘z holatini boshqarish va maqsad qo‘yish	Guruh muhokamasi, kuzatuv mashqi, vaziyat tahlili, amaliy mashq
Chuqurlas huv (5–8)	Qaror qabul qilish va uni asoslash	5. Bir vaqtda ikki talab qo‘yilgan vaziyatda qaror qabul qilish. 6. Sinfda ochiq va xavfsiz muhit mezonlari. 7. Murakkab pedagogik vaziyatlarni yechish. 8. Kasbiy charchashning oldini olish	Vaziyat tahlili, guruhda loyiha ishi, yakka ish
Mustahka mlash (9–12)	Ko‘nikmalar ni birgalikda qo‘llash va mustaqil ishlash	9. Ziddiyatli ota-ona bilan muloqot. 10. O‘z o‘sishini kundalik yozuvlari asosida tahlil qilish. 11. Maqsadlarni qayta ko‘rib chiqish. 12. Yakuniy umumlashtirish va o‘lchov	Rolli o‘yin, kundalik yozuvlarini tahlil qilish, yakka suhbat, guruh muhokamasi

Izoh: har bir mashg‘ulot 80 daqiqa davom etadi.

Modelning tarkibiy qismlarini ikki mexanizm harakatga keltiradi (1-rasm). Ulardan biri talabaning o‘z faoliyatini tahlil qilishi, ya’ni refleksiyadir. U mashg‘ulot va amaliyot orasida uzluksiz ishlaydi: mashg‘ulotda o‘rganilgan usul maktabda sinab ko‘riladi, natijasi refleksiv kundalikka yoziladi va keyingi mashg‘ulot uchun material bo‘ladi. Kundalik G.Gibbs taklif qilgan olti bosqich asosida tuzilgan: voqeani tasvirlash, his-tuyg‘uni nomlash, baholash, tahlil, xulosa va keyingi harakat rejasi [1]. Kundalikdagi yozuvlarga baho qo‘yilmaydi, shuning uchun talaba o‘z xatosini yashirmasdan yozishi mumkin. Boshqa mexanizm kasbiy-emotsional identifikatsiyadir. Bu jarayonda talaba o‘zini boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari jamoasining a’zosi deb his qila boshlaydi va o‘quvchilar kayfiyatini ham o‘z ishining bir qismi deb biladi. Mashg‘ulot materiali talabaning o‘z sinfidan olingani sababli u voqeani chetdan kuzatmaydi, balki unda qaror chiqaradigan o‘qituvchi o‘rnida turadi. Bu o‘zgarish sikllar bo‘ylab asta-sekin kuchayadi: dastlab talaba holatni nomlash bilan cheklansa, keyingi sikllarda o‘z qarorini asoslashga va qanday o‘qituvchi bo‘lishni istashini belgilashga o‘tadi.

1-rasm. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish modeli

Modelning natijasi to‘rt mezon bo‘yicha alohida baholanadi, umumiy ball esa hisoblanmaydi. Mezondagi ball uning eng yuqori qiymatiga bo‘linib, foizda ifodalanadi. Foiz 0–33 oralig‘ida bo‘lsa past, 34–66 oralig‘ida o‘rta, 67–100 oralig‘ida yuqori daraja belgilanadi. Bu chegaralar shkalani teng uch qismga bo‘lish orqali olingan va tajriba-sinov natijalari asosida aniqlashtirilishi mumkin. Natijani aniqlashda ikki vosita qo‘llanadi. So‘rovnoma maktab amaliyotidan oldin, 6-hafta

hamda 12-hafta oxirida o‘tkaziladi, unda talaba o‘z fikrini bildiradi, bilim va pedagogik vaziyatlarga oid topshiriqlarni bajaradi. Kuzatuv varaqasi esa talaba ishlayotgan sinfning o‘qituvchisi tomonidan to‘ldiriladi. Varaqadagi 15 ta band talabaning darsdagi xatti-harakatiga qaratilgan: u o‘zini qanday tutadi, bolalar kayfiyatini qanchalik sezadi, ularga qanday munosabat bildiradi va darsdan keyin o‘z ishini qanday tahlil qiladi. Varaqa ham uch marta to‘ldiriladi, dastlabkisi esa talaba bir necha dars o‘tganidan keyin, amaliyotning birinchi haftasi oxirida olinadi. Bilimni darsda kuzatib bo‘lmagani uchun bu mezon so‘rovnomaning o‘zida baholanadi. So‘rovnoma talabaning javoblarini, kuzatuv varaqasi esa sinfda amalda nima bo‘lganini aks ettiradi. Diagnostika talabalarni guruhlarga ajratish uchun emas, kuzatish uchun o‘tkaziladi. Hamma talaba bir xil 12 mashg‘ulotda qatnashadi, natija esa o‘qituvchiga qaysi talabaga ko‘proq e’tibor berish kerakligini ko‘rsatadi.

Muhokama.

Taklif etilayotgan modelni xorijiy dasturlar bilan solishtirish uning o‘ziga xos jihatlarini ko‘rsatadi. RULER sinfdagi hissiy muhitni yaxshilashga qaratilgan maktab dasturi bo‘lib, u o‘qituvchi va o‘quvchilar bilan birga ishlaydi [11]. PATHS boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun tuzilgan o‘quv dasturidir [3]. CARE esa ishlayotgan o‘qituvchilar uchun mo‘ljallangan malaka oshirish dasturi hisoblanadi [4]. Mazkur modelda asosiy e’tibor o‘quvchiga ham, tajribali o‘qituvchiga ham emas, kasbga tayyorlanayotgan talabaga qaratilgan. Bo‘lajak o‘qituvchilar uchun o‘tkazilgan tadqiqotlarda mashg‘ulotlar o‘quv kursi doirasida tashkil etilgan [2; 15]. Modelda esa mashg‘ulotlar maktab amaliyoti bilan har hafta navbatlashadi va ularning materiali talabaning o‘z sinfidan olinadi. So‘rovnomadagi vaziyatlar ham o‘zbek boshlang‘ich maktabi sharoitiga moslab tuzilgan, natija esa sinf o‘qituvchisining kuzatuvi bilan to‘ldiriladi. Shu bilan birga, modelning bir qator cheklovlari bor. U nazariy jihatdan asoslangan, uning samaradorligi hali tajribada tekshirilmagan. So‘rovnomaning ishonchliligi ham tajriba-sinov jarayonida aniqlanadi. Model bitta fan doirasida qo‘llashga mo‘ljallangan, shu sababli uni boshqa fanlar va ta’lim muassasalariga ko‘chirish qo‘shimcha o‘rganishni talab qiladi.

Xulosa.

O‘tkazilgan tahlil bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarida emotsional intellektni rivojlantirish modelining tuzilmasini nazariy jihatdan asoslash imkonini berdi. Model maqsad va unga mos to‘rt vazifadan, uchta nazariy g‘oyadan, to‘rt bosqichdan, rivojlantirish bosqichi ichidagi uch sikldan, ikki mexanizmdan hamda to‘rt baholash mezonidan tashkil topgan. Uning asosiy xususiyati mashg‘ulotlarning maktab amaliyoti bilan har hafta navbatlashishi va mashg‘ulotlarda talaba o‘zi dars

o‘tayotgan sinfdagi voqealarning tahlil qilinishidir. Natija O‘zbekiston boshlang‘ich ta’limi sharoitiga moslab tuzilgan so‘rovnoma va sinf o‘qituvchisining kuzatuvi orqali aniqlanadi. Modeldan “Pedagogik mahorat” fanining amaliy mashg‘ulotlarida foydalanish mumkin, uning ayrim unsurlari esa pedagogik amaliyotni tashkil etishda ham qo‘l kelishi mumkin. Modelning samaradorligi va so‘rovnomaning ishonchliligi keyingi bosqichda, tajriba-sinov ishi davomida tekshiriladi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Pedagogning maqomi to‘g‘risida”gi Qonuni. 2024-yil 1-fevral, O‘RQ-901-son. – https://lex.uz/docs/6786401
2. Gibbs G. Learning by doing: A guide to teaching and learning methods. – Oxford: Further Education Unit, Oxford Polytechnic, 1988.
3. Gilar-Corbi R., Pozo-Rico T., Pertegal-Felices M.L., Sanchez B. Emotional intelligence training intervention among trainee teachers: a quasi-experimental study // Psicologia: Reflexão e Crítica. – 2018. – Vol. 31, № 1. – Article 33. – https://doi.org/10.1186/s41155-018-0112-1
4. Greenberg M.T., Kusche C.A., Cook E.T., Quamma J.P. Promoting emotional competence in school-aged children: The effects of the PATHS curriculum // Development and Psychopathology. – 1995. – Vol. 7, № 1. – P. 117–136. – https://doi.org/10.1017/S0954579400006374
5. Jennings P.A., Brown J.L., Frank J.L., Doyle S., Oh Y., Davis R., Rasheed D., DeWeese A., DeMauro A.A., Cham H., Greenberg M.T. Impacts of the CARE for Teachers program on teachers' social and emotional competence and classroom interactions // Journal of Educational Psychology. – 2017. – Vol. 109, № 7. – P. 1010–1028. – https://doi.org/10.1037/edu0000187
6. Jennings P.A., Greenberg M.T. The prosocial classroom: Teacher social and emotional competence in relation to student and classroom outcomes // Review of Educational Research. – 2009. – Vol. 79, № 1. – P. 491–525. – https://doi.org/10.3102/0034654308325693
7. Kolb D.A. Experiential learning: Experience as the source of learning and development. – Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall, 1984.
8. Lave J., Wenger E. Situated learning: Legitimate peripheral participation. – Cambridge: Cambridge University Press, 1991.
9. Люсин Д.В. Новая методика для измерения эмоционального интеллекта: опросник ЭмИн // Психологическая диагностика. – 2006. – № 4. – С. 3–22.

10. OECD. Nurturing Social and Emotional Learning Across the Globe: Findings from the OECD Survey on Social and Emotional Skills 2023. – Paris: OECD Publishing, 2024. – https://doi.org/10.1787/32b647d0-en

11. Олимов К.Т., Безгодова С.А., Олимова А.К. Эмоциональная компетентность педагога как предиктор субъективного благополучия младших школьников // Перспективы науки и образования. – 2025. – № 4. – https://doi.org/10.32744/pse.2025.4.10

12. Rivers S.E., Brackett M.A., Reyes M.R., Elbertson N.A., Salovey P. Improving the social and emotional climate of classrooms: a clustered randomized controlled trial testing the RULER Approach // Prevention Science. – 2013. – Vol. 14, № 1. – P. 77–87. – https://doi.org/10.1007/s11121-012-0305-2

13. Toshxonov A.T. Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining kasbiy tayyorgarligini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish: ped. fan. bo‘yicha fals. dokt. (PhD) diss. – Toshkent, 2023.

14. Выготский Л.С. Мышление и речь. – М.; Л.: Государственное учебно-педагогическое издательство, 1934. – 324 с.

15. Özdemir Cihan M., Dilekmen M. Emotional intelligence training for pre-service primary school teachers: a mixed methods research // Frontiers in Psychology. – 2024. – Vol. 15. – Article 1326082. – https://doi.org/10.3389/fpsyg.2024.1326082